

DURDUĞUN YERİ KAZ

Bir İş Nasıl Araştırılır

SVEN LINDQVIST

İSVEÇÇEDEN ÇEVİREN:

Cüneyt Serdar ATAKER



DURDUĞUN YERİ KAZ
BİR İŞ NASIL ARAŞTIRILIR

© TÜSTAV İktisadi İşletmesi
Bu yapının telif hakları TÜSTAV İktisadi İşletmesine aittir,
izin alınmadan kullanılamaz.

İsveççeden Çeviren: Cüneyt Serdar Ataker

Editör: Selin Dingiloğlu

Kapak Fotoğrafı: Alaaddin Kara

Baskıya Hazırlık ve Kapak Düzeni: Filiz Kalkan

Birinci Baskı: Ağustos 2026

ISBN: 978-625-92124-0-1

Sertifika No: 43438

TÜSTAV İktisadi İşletmesi
Meşrutiyet Mahallesi, Hacı Mansur Sokak
No: 10 A Blok Kat:3 No: 64 34363
Şişli-İstanbul
Tel: (+90) 212 237 98 92
<http://www.tustav.org>
e-posta: bilgi@tustav.org

Baskı ve cilt:
Birlik Fotokopi Baskı Ozalit ve Gıda Sanayi Ticaret Ltd. Şti.
(Sertifika No: 52846)
Nispetiye Mah. Birlik Sok. Nevin Arıcan Plaza No: 2
Beşiktaş- İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ	9
1. DÜNYADA.....	23
2. ŞİRKETTE.....	31
3. SENDİKADA	39
4. İŞÇİ KOMÜNÜNDE	46
5. YERELDE	54
6. KÜTÜPHANEDE	60
7. ARŞİVDE	67
8. OKULDA.....	72
9. MESLEKİ REHBERLİKTE	81
10. İŞ MÜFETTİŞLİĞİNDE.....	87
11. ÖLÜMDE.....	97
12. SOYAĞACI ARAŞTIRMALARINDA	109
13. VERGİ YILLIĞINDA	116
14. “KİM KİMDİR?”DE.....	126
15. MEKTUP VE GÜNLÜKLERDE.....	133
16. EVDE	140
17. ANILARDA.....	158
18. SÖZCÜKLERDE	167
19. MÜZEDE	173
20. SİGORTA ŞİRKETİNDE	184
21. ANITLARDA	194
22. GREVDE	205
23. MAHKEMEDE	214
24. İŞSİZLİKTE	228
25. EV İDARESİNDE.....	240
26. ÜRETİMDE.....	247
27. BULUŞLARDA	262
28. FABRİKA PLANLAMASINDA	275
29. PSİKOLOJİDE	281
30. ARAŞTIRMADA.....	295
YALINAYAK ARAŞTIRMACILAR	303
DİZİN	311

ÖNSÖZ

Bu, asıl mesleği araştırmacılık olmayanlar için hazırlanmış bir araştırma el kitabıdır. Bir işi ve işyerini araştırmanın 30 değişik biçimini anlatır.

Somut örnek olarak İsveç sanayi toplumu ile aynı yaşlarda bir iş seçmeliydim. Bu, birçok başka ülkede de olan temel bir sanayi olmalıydı. Kahramanlık örnekleriyle dolu işkollarından ve romantik ürünlerden kaçınmalıyım. O kadar kolayca kaçamazdım. Bu nedenle örnek olarak çimento sanayiini seçtim.

Bu kitap kendi işiyle ilgili araştırma yapmak isteyen herkes için hazırlandı. Elbette yeni bir işe girecek ya da o işten ayrılmış biri de kitaptan aynı şekilde faydalanabilir. Kitabın ikinci hedef kitlesini de öğretmenler, öğrenciler, gazeteciler, yazarlar ve meslekleri nedeniyle İsveç sanayiine ait bir işkolu hakkında herhangi bir şeyi öğrenme gereksinimi duyan diğer insanlar oluşturur.

Tek tek okurların kitaptaki önerilerin tümünü uygulaması beklenemez. Hayat o kadar uzun değil. Kitabı bir bahçe ya da seyahat şirketi kataloğu gibi ele al. Sana hangisi uygun geliyorsa onu seç. Başkaları ile birlikte çalışırsan iyi olur, her biriniz bir bölümünü üstlenirsiniz. Kendinize özgü sorunların üzerinde yoğunlaşın.

Bir işi araştırmanın başka, belki de daha ilginç 30 yolu daha kolaylıkla gösterilebilir. Bu kitabın konuyu dört başı mamur bir biçimde ele almak gibi bir iddiası yok. Ama yine de, bilebildiğim kadarıyla, bir işi araştırma yollarının herhangi bir dilde mevcut en kapsamlı örneği olduğu söylenebilir.

Çok yönlü olmanın da bir maliyeti var elbette. Ele aldığım alanlardan şunu veya bir başkasını benim yapabildiğimden çok daha iyi yazabilecek uzmanlar vardır mutlaka. Onlara diyeceğim tek şey var: Yapın o zaman! Buna benden daha fazla sevinecek biri olamaz.

Diğer okuyuculara ise, uzmanlardan korkmayın diyorum. Gücün, yaptığın işte. İşini sen biliyorsun. İş deneyimin, başkalarının yaptıklarını - ya da yapmadıklarını değerlendirmede sana sağlam bir zemin sağlıyor. Onlar kendi alanlarında uzman olabilirler, ama senin işin söz konusu olduğunda asıl uzman sensin. Bu nedenle kendi işin, kendi araştırmanı yapman için iyi bir çıkış noktası oluşturuyor. Durduğun yeri kaz!

Sven Lindqvist

GİRİŞ

Durduğun Yeri Kaz: Bir Araştırma El Kitabının Tarihyazımındaki Yeri ve Sınırlılıkları

Prof. Aziz Çelik

Sven Lindqvist'in 1978 yılında İsveç'te yazdığı *Gräv där du står* (*Durduğun Yeri Kaz*) adlı kitap, yaklaşık yarım asır sonra Türkçe yayımlandı. Kitabın İngilizce çevirisi (*Dig Where You Stand*) için de 45 yıl beklenmişti. 2023'te İngilizce okuyucuyla buluşan bu kitap, şimdi Türkçe baskıyla bir başka coğrafyaya daha taşındı.

Lindqvist 30 farklı alanda “yalınayak araştırmacılar” olarak adlandırdığı işçilerin yaptıkları işi, çalıştıkları şirketi, yaşadıkları beldeyi, okudukları okulu araştırmaları için detaylı bir el kitabı sunuyor. Kitap İsveç'te ve Kuzey Avrupa'da geniş bir etki yaratmıştı. İsveç'te 1975-1985 arasında hızla büyüyen ve kitabın önerisini esas alan *Kazı Hareketi* (*Grävrörelsen*), “yalınayak araştırmacı” olarak nitelendirilen on binlerce katılımcıyı harekete geçirmiş ve İskandinavya'nın ötesine geçerek Almanya ve İngiltere'de benzer hareketlere ilham vermiştir.

Lindqvist'in kitabı, işçilerin kendi işyerlerini araştırıp tarihini yazmasına odaklanmış; bu sayede işçilerin hem patronların hem de akademik araştırmacıların otoritesine meydan okuyabileceğini savunmuştur. “Yalınayak araştırmacı” imgesi akademik merdiven ve unvanların dışında, sıradan insanın kendi deneyiminden ve çevresinden hareketle yürüttüğü araştırma pratiğini çağrıştırıyor. Lindqvist'in kitabı, işçi sınıfının “yalınayak araştırmacıları” için bir dokümantasyon ve el kitabı olarak tanımlanabilir. Kitap çalışanların kendi mesleklerini ve sosyal çevrelerini belgeler ve kaynaklar aracılığıyla nasıl inceleyebileceklerini açıklayan bir metodoloji sunmuştur. Kitap, şirketten, sendikaya; kütüphaneden belediyeye, arşivden müzeye, mektuplardan mahkeme kayıtlarına kadar pek çok alanda somut bir araştırma kılavuzu niteliğinde.

Yazarın Kimliği ve Kitabın Doğuşu

Sven Lindqvist (1932-2019), İsveç edebiyat ve düşünce geleneğinde alışılmadık bir konumda duran bir isimdir. Gazeteci, seyyah, tarihçi ve aktivist olarak nitelendirilen Lindqvist, uzun yıllar boyunca Çin, Latin Amerika ve Afrika'yı dolaşmış; bu deneyimlerden beslenen bir dizi çığır açıcı metin üretmiştir. Lindqvist, İngilizce konuşan dünyada daha çok *Exterminate All the Brutes* (1992) ve *A History of Bombing* (1999) adlı yapıtlarıyla tanınır.

Durduğun Yeri Kaz, Lindqvist'in 1970'lerde İsveç çimento sanayii üzerine uzun süren bir araştırmasının ürünüdür. Araştırma sürecinde Lindqvist, fabrikalar hakkında yazılmış metinlerin büyük çoğunluğunun ya şirketler tarafından sipariş edildiğini ya da akademik çevrelerin ilgi alanlarına göre şekillendiğini fark etmiştir. İşçilerin hangi koşullarda çalıştığı, hangi tehlikelerle karşılaştığı ve nasıl örgütlendiği bu anlatıların büyük bölümünde görünmez kalmaktadır. Lindqvist'in vardığı sonuç radikal bir önermeye dönüşmüştür: Fabrika tarihi, taze bir bakış açısıyla bizzat işçiler tarafından yazılabilir ve yazılmalıdır.

Sven Lindqvist, kitabında işçilere kendi işyeri ve yaşam çevrelerinin tarihini bizzat araştırma çağrısı yapar. Lindqvist, işçilerin 'kazma' eyleminin köklerinin Friedrich Nietzsche'nin yazılarındaki "Wo du stehst, grab tief hinein!" (Durduğun yerde derinlere kaz!) mottosundan ve ayrıca Rus ve Çin devrimlerinin ardından ortaya çıkan uygulamalarda yattığını kendisi de belirtmiştir. Kazma pratiği Marx'ın savunduğu "işçi araştırması/anketi" ile 1950'ler ve 1960'larda İtalya'daki İşçi Soruşturması hareketinin güçlü yankılarını da taşır (Flinn & von Rosen, 2023).

Kazma çağrısı, coğrafi bir konumdan değil, toplumsal bir konumdan kazımayı önermektedir: İşçi, kendi kişisel deneyim alanında, kendi sektöründe, kendi fabrikasının tarihinde araştırmacı olabilir ve olmalıdır. "Durduğun yeri kaz" ifadesinin temel anlamı, insanın kendi konumunu, kendi "durduğu yere" yüzeysel bakmayıp, orayı derinlemesine kazmasını, yani kendi yaşam dünyasından, deneyim alanından, sınıfsal ve mekânsal konumundan yola çıkarak derin analiz yapmasını öğütler. Bu tutum, hem entelektüel bir özeleştirme ve derinleşme çağrısı, hem de soyut "büyük anlatılar" yerine kişinin bizzat içine gömülü olduğu gerçeklikten düşünmeye başlama yönünde bir uyarıdır.

Lindqvist, işçilerin kendi işyerlerini, mahallelerini, gündelik hayat koşullarını, özellikle de işçi sınıfının deneyimlerini tarihsel araştırmanın merkezine almalarını savunur. Böylece klasik "yukarıdan" yazılan tarih yerine "aşağıdan tarih" anlayışını şiar edinir. Lindqvist'in yaklaşımı haklı bir sap-

tamaya dayanıyor: Akademik tarihçiler, şirketler ve mesleki müzeler sanayi tarihini üretirken işçiler büyük ölçüde yoktu ve onların bakış açıları ile uzmanlığı genel olarak göz ardı ediliyordu. Lindqvist, işçilerin kolaylıkla okuyup uygulayabileceği tarihsel araştırma yürütmek için kapsamlı ve kullanışlı bir el kitabına duyulan acil gereksinimi gördü ve bunu ortaya çıkardı.

Kazı Hareketi: Yayılma, Dönüşüm ve Uluslararası Bağlam

Kitabın yayımlanmasının hemen ardından şekillenen *Kazı Hareketi* (Grävrörelsen), 1978-1985 arasında İsveç'te on binlerce kişiyi araştırma gruplarına yönlendirmiştir. Sendika şubeleri, işçi eğitim dernekleri ve yerel kütüphaneler bu grupların buluşma noktaları olmuştur. Hareketin somut çıktıları, *Liv i Sverige (İsveç'te Yaşam)* serisi başta olmak üzere çok sayıda işçi sınıfı yaşamına ilişkin yayımlanmış tanıklıktan oluşmaktadır.

Hareketin Almanya'daki yansıması olan *Tarih Hareketi* (Geschichtsbewegung), 1980'lerde Batı Almanya'da hızla büyüyerek çok sayıda yerel ve bölgesel çalışma grubuna ulaşmıştır. Lindqvist'in kitabının resmi Almanca çevirisi 1989'da yayımlanmıştır. Bu hareketin en çarpıcı somut çıktısı, Berlin'deki eski Gestapo genel merkezinin enkazının amatör arkeologlar tarafından kazılmasıdır; bu girişim bugün *Terör Topografyası* adıyla bilinen müzenin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Flinn & von Rosen, 2025).

İngiltere'de ise Raphael Samuel'in kurduğu *History Workshop* hareketi bağımsız köklere sahip olmakla birlikte İsveç hareketinden doğrudan etkilenmiştir. 1976'da kurulan ve bugün hâlâ yayın hayatını sürdüren *History Workshop Journal* bu etkileşimin en somut kurumsal ürünüdür. Hareketin İngilizce bağlamda aldığı biçim önemli bir dönüşüme işaret eder: İsveç'te öncelikli olarak sanayi işçilerini hedefleyen yaklaşım, İngiltere'de kadın tarihi ve yerel tarih araştırmalarını da kapsayan daha geniş bir çerçeveye yerleşmiştir.

Ancak Lindqvist'in kitabının İngilizce konuşan dünyaya ulaşması çok gecikmiştir. 1981'de kendi parasıyla hazırlattığı İngilizce çeviri, dönemin etkili sol tarihçilerinden Raphael Samuel'in desteğine karşın yayıncı bulamamıştır. Flinn ve von Rosen "Kitap belki de en uygun anını kaçırmıştı" diye değerlendirir bu durumu. Çünkü Thatcher'in iktidara gelmesinden hemen önce yazılan kitabın İngilizce çeviri girişimi 1981'de Thatcher'ın iktidara gelişinin birkaç yıl sonrasına rastlar. Bu yıllar İngiltere'de endüstriyel mücadelenin yerini sermayenin saldırısı almaya başlamıştır (Flinn & von Rosen, 2025). İsveççeden Danimarkaca, Norveççe ve Almancaya hızla çevrilen kitap Anglo-Saxon dünyadan uzak kalmıştı.

Lindqvist'in kitabı bir araştırma el kitabı, otuz farklı kaynak türünü anlatan, pratik kılavuzlar sunan bir metodoloji rehberidir. Bu format ticari yayıncılık için biraz belirsizdir: Ne saf akademik metin ne de kitlesel satış potansiyeli olan bir denemedir. Tam da bu biçimsel belirsizlik, kitabın İngilizce dolaşımını on yıllar boyunca *History Workshop* seminerlerinde dağıtılan gayri resmi çeviriler, sözlü atıflar, ikinci el aktarımlar gibi yazısız bir ağa hapsedmiştir.

Tarihyazımı Ekolleri ve Durduğun Yeri Kaz

Lindqvist'in kitabındaki epistemolojik tutum, geleneksel hatta eleştirel tarihyazımından (historiography) oldukça farklı bir yerde konumlanır. Önce geleneksel tarihyazımı ile farkını vurgulayalım. 19. ve 20. yüzyıl tarihyazımına damgasını vuran Ranke geleneği (tarihi olduğu gibi yazmak) devlet arşivlerine, diplomatik belgelere ve büyük isimlerin eylemlerine odaklanmıştır. Leopold von Ranke (1795-1886) tarihyazımını tarihi olgulara dayalı bir pozitivizm haline getiren bir Alman tarihçidir. Bu gelenekte tarihsel özne seçkinler, büyük kurumlar ve bunların ürettiği resmî belgelerdir. Bu gelenekte sıradan insanların deneyimi ise ya görünmez kalır ya da yalnızca büyük tarihin arka planı olarak belirir. Brecht'in *Okumuş Bir İşçi Soruyor* şiiri şu tam da bu tarih anlayışının eleştirisidir:

“Yedi kapılı Teb şehrini kuran kim?

Kitaplar yalnız kralların adını yazar

Yoksa kayaları taşıyan krallar mı?”

Durduğun Yeri Kaz kitabı bu geleneğe karşı birkaç katmanlı bir meydan okuma olarak görülebilir: Tarihin öznesinin demokratikleştirilmesi, yani seçkinler yerine işçilerin konulması bunların en ayırt edici olanıdır. Kaynak çeşitliliği yani resmî belgeler yerine Lindqvist'in önerdiği otuz farklı kaynak türünün incelenmesi, araştırmacı öznesinin dönüştürülmesi ve akademisyen yerine işçinin kendisinin konulması ve bilginin amacının yeniden tanımlanması (güç ilişkilerini anlamak ve sorgulamak). Bu meydan okuyuşun her boyutu, nesnellik, uzmanlaşma, arşiv temelli belgencilik gibi Rankeci geleneğin temel ön kabullerinden bilinçli bir kopuşu temsil etmektedir.

Lindqvist'in yaklaşımı sadece anaakım ve geleneksel tarih yazımı ile değil eleştirel tarih yazımı ile de önemli bir fark taşır. Geleneksel tarih yazımı ile eleştirel tarih yazımı arasındaki gerilim tarihin öznesinin kim olacağı,

tarihsel anlatının kime odaklanacağı ve tarihçinin konumu gibi konularda ortaya çıkmıştır. Eleştirel tarihyazımı tarihin öznesi ve tarihsel anlatının kime odaklanacağı ve tarihçinin rolü konusunda önemli farklar yaratsa da tarihyazımında makro-mikro sorunu aşağıdan-yukarıdan gerilimi devam etmiştir.

20. yüzyıl tarihyazımının kritik metodolojik gerilimlerinden biri, makro ve mikro ölçekler arasındaki ilişkidir. Makro tarih, toplumsal yapıları, uzun dönemli eğilimleri ve geniş coğrafi alanları kapsayan süreçleri merkeze alırken mikro tarih ise tam tersine tek bir topluluğa, olaya, bireye ya da mekâna odaklanarak onu büyüteç altında inceleyen bir perspektif benimser. Bu gerilim konusunda Hobsbawm şu yerinde tespiti yapar (Hobsbawm, 2009):

“Dünyaya bir teleskopla bakmak yerine bir mikroskopla izlemeyi seçmenin yeni bir özelliği yoktur. Aynı kozmosu inceldiğimizi kabul ettiğimiz sürece, mikrokozmos ile makrokozmos arasında seçim yapmak, uygun olan tekniği seçmekten daha öte bir anlam taşımaz. Şu anda daha fazla sayıda tarihçinin mikroskobu yararlı görmeleri kayda değer bir noktadır. Fakat sırf buna bakarak tarihçilerin teleskobu eskimiş saydıklarını da iddia edemeyiz”

Dolayısıyla makro ve mikro tarihyazımı arasındaki fark esasa ilişkin değildir. İncelenen evrene ve tekniğe dair bir farktır. Her alet kendi nesnesine uygundur. Teleskop ile mikroorganizma incelenemez; mikroskop ile galaksiler gözlemlenemez. Araç ile nesne arasındaki bu uyum, tarihyazımında da belirleyicidir: Hangi sorunun sorulduğu, hangi ölçeğin seçileceğini ve dolayısıyla hangi aletin kullanılacağını belirlemelidir.

Lindqvist’in yaklaşımı bu optik metafor içinde açık bir tercih yapmaktadır: Mikroskop. Fabrika, işyeri, tek bir sektör. Bunlar ise yakın odaklı, ayrıntılı ve içeriden bir gözlemi gerektiren nesnelerdir. Kazı Hareketi’nin ürettiği tarih, makro anlatıların göremediği kılcal damarları görünür kılmaktadır: Meslek hastalıklarının somut seyri, bir fabrikanın ücret tarihçesi, sendikalaşma girişimlerinin yerel dinamikleri. Bu mikro veriler, büyük yapısal anlatıları doğrulamak ya da sorgulamak için vazgeçilmez bir malzeme oluşturmaktadır.

Ne var ki günümüz tarihyazımı bu iki ölçeği artık birbirinden kopuk değil, birbirini tamamlayan perspektifler olarak değerlendirmektedir. “Aşağıdan tarih” ile “yukarıdan tarih” arasındaki ayrım bulanıklaşmaktadır. Aşağıdan tarih, sıradan insanların deneyimini, kolektif direnişini ve gündelik yaşamını ön plana çıkaran bir yaklaşım olarak tanımlanırken; yukarıdan tarih

devlet politikalarını, kurumsal kararları ve seçkin aktörleri merkeze almak-
taydı. Ancak bu ayrım hiçbir zaman mutlak olmadı. En iyi tarih çalışmaları,
yapısal kısıtlar ile bireysel öznellik arasındaki gerilimi aynı anda görünür
kılmak için hem teleskop hem mikroskop kullanmıştır. Ancak Lindqvist'in
yaklaşımı sadece tarihin nereden ve kimi esas alarak yazılacağına değil kim
tarafından yazılacağına dair de bir fark ve özgünlük taşır. Bu açıdan eleştirel
tarihyazımı geleneği ile farklılaşır.

1929'da Fransa'da Marc Bloch ve Lucien Febvre tarafından kurulan
Annales Okulu, siyasi olaylar ve büyük isimler yerine uzun dönemli yapıla-
rı, gündelik yaşamı ve sıradan insanın deneyimini tarihyazımının merkezine
almıştır. Bu açıdan Lindqvist'in yaklaşımıyla güçlü bir paralellik mevcuttur:
Her ikisi de geleneksel tarihçiliğin ihmal ettiği alanları aydınlatmayı hedef-
lemekte, her ikisi de kaynak çeşitliliğini önemsemektedir. Ancak *Annales*
Okulu ile Lindqvist arasında köklü bir epistemolojik ayrışma vardır. *Annales*
akademik üretimi hedefler; tarihçi dışarıdan, uzman bir bakışla geçmişi ye-
niden inşa eder. Tarihçi, yaşananların üstüne çıkan, yapısal kalıpları deşifre
eden bir analist olarak konumlanır. Lindqvist'te ise araştırmayı yapacak olan
dışarıdan bir gözlemci değil, içeriden yaşayanın kendisidir. *Annales*'de tarih-
sel özne incelemenin nesnesidir. Lindqvist'te ise araştırmanın bizzat öznesi-
dir. Bu fark salt teknik değil, epistemolojiktir.

Edward Hallett Carr'ın *Tarih Nedir?* kitabı (1961) tarihyazımının epis-
temolojik temellerini sorgular. Carr'ın temel iddiası, tarihsel bilginin nesnel
ve tarafsız bir hakikate değil, tarihçi ile olgular arasındaki kesintisiz diyaloga
dayandığı yönündedir. Carr'a göre tarih, tarihçi ile olgular arasında kesintisiz
bir etkileşim süreci ve bugün ile geçmiş arasında bitmeyen bir diyalogdur.
Carr, Rankeci nesnellik iddiasını temelden sarsmaktadır: Olgular kendiliğın-
den konuşmaz. Tarihçi onları seçen, yorumlayan ve anlamlandıran bir öznedir.

Carr'ın tarihsel bilginin nesnel ve tarafsız olamayacağını kabul eden
epistemolojisi, Lindqvist'in yaklaşımındaki işçinin araştırmacı özne ola-
rak meşruiyetini doğrular. Ancak Carr ile Lindqvist'in yaklaşımı arasında
önemli bir fark ve gerilim vardır. Carr, tarihyazımını nihai olarak akademik
ve profesyonel bir pratik olarak varsaymaktadır. Onun sorguladığı tarihçi-
nin konumudur, ama tarihçinin bizzat kim olduğunu sorgulamaz. Lindqvist
ise bu soruyu köktenci biçimde açar: Tarihçi olmak için akademik kimlik
şart mıdır? Bu soru Carr'ın çerçevesini aşmakta, Lindqvist'i daha radikal bir
epistemolojik konuma taşımaktadır.

Bilindiği gibi Marksist tarihyazımı geleneği tarihyazımı alanında en
üretken ve en tartışmalı geleneklerden birini oluşturmaktadır. Bu gelenek

içinde ortak bir çekirdek mevcut olsa da bu çekirdeğin nasıl yorumlandığı, hangi kavramların önceleneceği ve siyasi sonuçlarının ne olduğu konularında birbirinden belirgin biçimde ayrılan alt ekoller oluşmuştur.

Marksist tarihyazımının ortak vurgularını ana hatlarıyla ve biraz genelleme yaparak şöyle özetlemek mümkündür. Tarihsel maddecilik: toplumsal değişimi açıklayan temel dinamik, fikirlerin ya da büyük bireylerin değil, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin dönüşümüdür. Sınıf analizi: Toplumsal ilişkiler üretim araçlarına sahiplik ve sömürü ekseninde biçimlenir ve tarihsel özne olarak sınıfın —ve sınıf mücadelesinin— merkezi konumu vardır. Egemen düşünceler egemen sınıfın düşünceleridir ve tarihyazımı da bu ideolojik üretimden azade değildir. Son olarak yapı-özne gerilimi: Tarihsel süreç ne mekanik bir yasanın işleyişi ne de salt bireylerin iradesinin ürünüdür. Yapısal kısıtlar ile insanın dönüştürücü pratiği (irade) arasındaki diyalektik ilişki önemlidir.

Lindqvist'in yaklaşımı bu zemine hem yakın hem de uzak bir konumda durmaktadır. Bir yandan sınıf çelişkisini, sermayenin bilgi üretimi üzerindeki tahakkümünü ve tarihyazımının ideolojik boyutunu açıkça hedef alırken öte yandan bu hedefleri teorik bir Marksist çerçeveye oturtmak yerine pratik bir metodolojiye dönüştürmeyi yeğler. Lindqvist'in kitabı boyunca artı-değer sömürüsüne, sermaye birikimi dinamiklerine ya da tarihsel maddecilik metodolojisine doğrudan ve sistematik bir atıf bulunmaz.

Tarihsel maddecilik, araştırma nesnesi olarak ulusal ya da uluslararası ölçekte üretim ilişkilerinin bütününe merkeze alır. Lindqvist ise tek bir fabrikayı, tek bir sektörü araştırma birimi olarak seçer. Daha da önemlisi, tarihsel maddeci gelenekte bilgiyi üreten özne teorik eğitim almış bir analisttir. Lindqvist'te ise bu özne teorik eğitimden bağımsız, deneyiminden hareket eden bir işçidir. İki yaklaşım arasındaki mesafe, yalnızca metodolojik değil, epistemolojik düzeyde de görülür.

Lindqvist'in en güçlü bağları olabilecek Marksist alt ekol, E. P. Thompson, Raymond Williams ve Eric Hobsbawm gibi İngiliz Marksizm geleneğidir. Bu geleneğin ortak özelliği, yapısal belirlenimciliğe karşı tarihsel özneliliği, sınıf bilincinin oluşumunda kültür ve deneyimin rolünü ve sıradan insanların tarihsel özneler olarak görünür kılınmasını ön plana çıkarmasıdır. Thompson'ın Althusser'e yönelik ünlü eleştirisi —yapıyı özneyi dışlayan bir mekanizma olarak gören yapısalcılığa karşı tarihsel özneliliğinin önemini savunma— Lindqvist'in temel sezgisiyle örtüşmektedir. Her ikisi için de tarih, mekanik yasaların işleyişi değil, insanların bizzat yaptığı ve anlamlandırdığı bir süreçtir.

Thompson'ın *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (1963), aşağıdan tarihyazımının temel referanslarından biridir. Thompson, "tarihin muazzam küçümsemesinden kurtarmaya" çalıştığı figürler üzerine sınıf bilincinin yapısal belirlenimlerden değil, ortak deneyim ve kültürel pratikten doğduğunu savunmuştur. Althusser'in yapısal Marksizmiyle polemigi de bu zeminde şekillenmiştir: Thompson için tarih ne mekanik bir yasanın işleyişi ne de özneyi dışlayan bir yapının ürünüdür. Thompson'a göre sınıf, tarihsel bir süreç olarak kendini yapar.

Thompson ile Lindqvist arasındaki en temel fark araştırma öznesinin konumlanmasında yatar. Thompson'ın yaklaşımı oldukça demokratik bir perspektif taşısa da bilgiyi üreten yine de dışarıdan bakmaktadır. Lindqvist ise bu özneyi köklü biçimde değiştirmek ister. Bilgi üretiminin kendisi işçinin elinde olmalıdır. Bu fark sembolik değil esastır. Kimin konuştuğunu, kimin dinlediğini ve bilginin meşruiyetinin nereden geldiğini doğrudan biçimlendirir.

Eric Hobsbawm'ın emek tarihine katkıları da bu çerçevede değerlendirilebilir: Hobsbawm'ın işçi sınıfının dönüşümünü uzun tarihsel dönemler içinde izleyen çalışmaları, Lindqvist'in mikro ölçeğini tamamlayan bir makro perspektif sunmaktadır. Ne var ki Hobsbawm akademik yetkinliği ön koşul olarak varsayarken Lindqvist bu koşulu tartışmaya açar.

Antonio Gramsci'nin hegemonya kuramı ve organik aydın kavramı, Lindqvist'in yaklaşımı için verimli teorik çerçeve sunan Marksist gelenek olabilir. Gramsci'ye göre her toplumsal sınıf, kendi hegemonik projesini inşa edecek ve kendi çıkarlarını genel çıkar olarak sunacak aydınlar üretir. Akademisyenler, uzmanlar, din adamları gibi geleneksel aydınlar kurumsal konumlarından dolayı sınıf karakterlerini gizleyebilir. Organik aydınlar ise belirli bir sınıfın pratik yaşamından, üretim süreçlerinden ve örgütsel deneyiminden doğar. Bu kavramsal çerçevede Lindqvist'in projesi bir organik aydın yaratma girişimi olarak da okunabilir: Fabrikasını araştırarak işçi, kendi sınıf konumundan üretilmiş bir bilgi öznesi olarak hegemonik anlatılara meydan okur.

Ancak bu eklemlenme de bir gerilim barındırır. Gramsci için organik aydın, kolektif bir siyasi projeyle, parti ya da daha geniş bir hegemonik blokla bütünleşik olarak işlev görür: Bireysel entelektüel kapasite, ancak kolektif iradenin bir bileşeni olduğunda dönüştürücü olabilir. Lindqvist'in yaklaşımında ise bireysel ya da küçük grup araştırmasının bu kolektif siyasi projeye nasıl bağlanacağı sorusu yanıtsız kalmaktadır. Organik aydın kavramının

içerdiği hegemonik mücadele boyutu, Kazı Hareketi’nin pratik sürecinde sistematik olarak eksik kalmıştır.

Bu değerlendirmeler ışığında Lindqvist’in Marksist tarihyazımı ile ilişkisini şöyle özetlemek mümkündür: Kitap, Marksist sezgilerle yoğrulmuş ancak Marksist teorik çerçeveden bilinçli olarak uzak tutulan bir pratik manifestodur. Bu muğlaklık kitabın hem güçlü yanı hem de kırılgan noktasıdır. Teorik çerçevenin ağırlığından bağımsız bir pratik metodoloji sunmak, kitabın farklı siyasi yelpazelerdeki okuyuculara ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Reformist sendikacıdan devrimci sosyaliste, tarihçiden aktiviste kadar geniş bir kitlenin kitapla ilişki kurabilmesi bu esneklikten kaynaklanmaktadır. Bu kitabı pratik olarak güçlü yapmaktadır. Ancak teorik zeminsizlik, yaklaşımın siyasi sınırlarını da belirsizleştirmektedir. “İşçi fabrikasını araştırın” çağrısı, bu araştırmanın hangi siyasi örgütlenme biçimiyle, hangi hegemonik projeye ve hangi kolektif özne aracılığıyla dönüşüme taşınacağını yanıtsız bırakmaktadır. Bu durum, hareketin epistemolojik başarısının siyasi başarısızlığa eşlik ettiği tarihsel tabloyla doğrudan ilişkilidir. Lindqvist’in yaklaşımında uvriyerist (işçi) bir tutum öne çıkmaktadır. Bu da kitabın zayıf yanıdır.

Epistemolojik Başarı, Siyasi Başarısızlık

Lindqvist’in yaklaşımının tarihyazımına katkısı birkaç düzeydedir. Bu katkıyı şöyle özetlemek mümkündür.

En önemli fark veya katkı, araştırma öznesinin dönüştürülmesidir. Geleneksel tarihyazımında hatta eleştirel tarihyazımında araştırmanın öznesi — bilgiyi üreten— akademisyen ya da uzman, nesnesi ise araştırılan toplumsal grup ya da bireydir. Lindqvist bu özne-nesne ilişkisini tersine çevirir: Araştırılan grup kendi araştırmasını kendisi yürütür. Bu dönüşüm salt metodolojik değil, epistemolojik bir farktır. Bilgi üretiminin tahakküm ilişkileri üzerindeki etkisi —kimin sesinin duyulduğu, kimin deneyiminin kayıt altına alındığı, kimin geçmişinin insan iradesinin ürünü olarak değil de yapıların sonucu olarak anlatıldığı— doğrudan bilgiyi kimin ürettiğiyle bağlantılıdır.

İkinci olarak, akademik bilgi tekeline meydan okuyuştur. Lindqvist’in kitabı, “yalınayak araştırmacı” metaforuyla akademik unvan ve kurumsal meşruiyet hiyerarşisinin dışında bir bilgi üretim alanı açmaktadır. “Akademisyenler, amatörler ve profesyonel araştırmacılar arasındaki keyfi ve zararlı sınırlara” meydan okumak, Lindqvist’in manifestosunun açık hedeflerinden biridir (Flinn, 2023). Bu meydan okuyuş yalnızca kimin araştırabileceği sorusunu değil, neyin araştırılmaya değer kabul edildiği sorusunu da kap-

samaktadır. Bu yaklaşımın uvriyerist (işçici) ve anti entellektüalist bir ton taşıdığını vurgulamak lazım. Bu tavırda Çin Kültür Devrimi etkisi ve Batı sol-sosyalist partilerindeki bürokratikleşmeye dönük tepkilerin de etkili olduğu düşünülebilir.

Bir diğer katkı, araştırmanın pratik-siyasi araçsallığıdır. Lindqvist tarihin geçmişi anlamak için değil, bugünkü güç ilişkilerini sorgulamak için de yazılabileceğini öne sürer. Fabrika arşivini araştırmak, bir iş ihtilafı davası için kanıt toplamak ya da meslek hastalıklarına ilişkin yargı kararları bulmak kadar doğrudan siyasi bir eylem olabilir.

Lindqvist'in yaklaşımı, tarihsel araştırmanın kendiliğinden sınıf bilinci ve kolektif eyleme dönüşeceğini örtük biçimde varsayar. Oysa bu varsayım Gramsci'nin hegemonya kuramı ışığında sorgulanabilir: Egemen ideoloji, araştırma pratiğini de biçimlendiren kültürel bir zemin oluşturur. Kendi fabrikasını araştıran işçi, onlarca yıllık şirket kültürü, medya söylemi ve kurumsal pratikler tarafından şekillendirilmiş bir ortamda ve bir habitusta bu araştırmayı yürütmektedir. Bilginin özgürleştirici olduğu varsayımı, bu çerçeveyi kendiliğinden aşamaz. Dolayısıyla işçinin araştırması onu uysallaştırabilir de.

Hareketin siyasi başarısızlığının ikinci boyutu kurumsal evcilleşmedir. *Kazı Hareketi (Grävrörelsen)* büyüdükçe kurumsallaştı ve kurumsallaştıkça politikasızlaştı. Fabrika ve işyeri tarihine odaklanan, sınıf çatışmasını açıkça hedefleyen özgün çerçeve, zamanla yerel tarih çalışmasına, kültürel mirasa ve nostaljik belgelemeye dönüştü. Bu dönüşümün yapısal bir açıklaması şöyle yapılabilir: Örgütsel devamlılık ve kaynak sağlamak için hareketin üniversiteler, belediyeler ve kültür kurumlarıyla iş birliği yapması kaçınılmaz hale geldi. Bu iş birliği beraberinde uyumu getirdi. Dolayısıyla özgün iddianın siyasi beklentisi kurumsal koruma altında törpülendi.

Kazı Hareketi'ni zayıflatan bir diğer faktör yapısal-dönemselidir. Grävrörelsen, Fordist sanayi kapitalizminin ve İsveç sosyal demokrasisinin kurumsal altyapısına yaslanıyordu. Uzun süren sosyal demokrat iktidarlar tarafından gerçekleştirilen güçlü refah devleti uygulamaları, güçlü sendika ve toplu sözleşme sistemi, güçlü bilgi edinme mevzuatına dayalı erişilebilir kurumsal arşivler ve işçilerin araştırma için harcayabileceği serbest zaman bu alt yapının en önemli unsurlarıydı. 1980'lerde başlayan neoliberal dönüşüm bu altyapıyı sistematik olarak aşındırdı. Bu bağlamda hareketin gerileme sürecini yalnızca içsel bir başarısızlık olarak değil, daha geniş bir siyasi ekonomik dönüşümün ürünü olarak okumak gerekmektedir.

Kitap başka bir dünyada yazılmıştır. Avrupa’da fabrikaların yaygın olduğu, sanayi işçisinin ve sendikaların, solun ve sosyal demokrasinin güçlü olduğu, Fordist üretim tarzının ve korporatist uzlaşmanın olduğu bir dünyada yazılmış bir kitaptan söz ediyoruz. Dünyaya dair malumatın basılı eserlerle sınırlı olduğu bir dönemdir bu.

Tüm bu başarısızlıklara karşın Kazı Hareketin epistemolojik mirası önemlidir. Sözlü tarihin meşrulaşması, işçi tarihinin görünür kılınması, arşivlerin demokratikleşmesi ve aşağıdan tarih geleneğinin güçlenmesi, *Gräv-rörelsen*’in somut kazanımlarıdır. Bu kazanımlar siyasi dönüşüm üretmemiş olabilir; ancak tarihsel bilginin nasıl üretileceğine ilişkin soruyu kalıcı biçimde dönüştürmüştür.

Yaklaşımın Sınırları: Eleştirel Bir Okuma

Lindqvist’in kitabının en somut sınırlılıklarından biri, önerdiği araştırma yöntemlerinin büyük bölümünün İsveç’e özgü kurumsal altyapıya dayanmasıdır. Kitapta yer alan kamu arşivlerine, şirket ve belediye yazışmaları erişim imkanı ve buna yapılan vurgu kitabı fazlasıyla İsveçli yapıyor. Örnekler doğal olarak fazla İsveçli. İsveç, dünyanın ilk bilgi edinme özgürlüğü mevzuatına sahip bir ülkedir. Kamuya açıklık ilkesi olarak bilinen bu hak, uzun dönemli kurumsal bir kültürün ürünüdür. Bu ilke uyarınca kamu belgelerine erişim akademisyen, gazeteci, işçi fark etmeksizin herkes için temel bir hak olarak tanımlanmıştır.

Bu tarihsel çerçeve, Lindqvist’in işçiye yönelik “arşivlere gidin, iş kazası raporlarına bakın, mahkeme ve iş teftişi kayıtlarına ulaşın” önerisinin gerçekçi bir pratik anlamı olduğunu göstermektedir. İsveç’te bu belgeler mevcuttu, erişilebilirdi ve kurumsal şeffaflık toplumsal norm ve refleks haline gelmişti. Ancak bu durum dünyanın geri kalanı için böyle değil. Almanya’da bilgi edinme özgürlüğü yasası ancak 2006’da Türkiye’de ise AB uyum süreci kapsamında 2000’lerin başlarında yürürlüğe girmiştir. Öte yandan Türkiye bağlamında yasanın varlığı bilgiye erişimi garanti etmemektedir. Kurumlar gizlilik geleneğini sürdürmekte ve bilgi edinme hakkı ihlallerine karşı yaptırım mekanizmaları yetersiz kalmaktadır.

Kitabın ikinci büyük sınırlılığı Fordist çalışma ilişkilerinin içine gömülü olmasıdır. Lindqvist’in modeli, kalıcı ve tam zamanlı istihdam, tek işverenle uzun vadeli ilişki, coğrafi olarak sabit ve tanımlanmış bir işyeri ve aynı fabrikada yıllar hatta on yıllar geçirmiş işçilerin birikimli deneyimine erişim gibi unsurları öngörür. Bu varsayımlar kitapta hiçbir zaman açıkça formüle edilmese de görünmez bir önkabul olarak işlemektedir.

Ancak post-Fordist ve neoliberal dönüşümün yarattığı çalışma koşullarında bu varsayımların büyük bölümü çökmüştür. Güvencesiz istihdam, parçalı çalışma, platform emeği, taşeron zincirleri ve belirli süreli sözleşmeler, «durduğu yer» metaforunu zayıflatmaktadır. Daha da önemlisi, Fordist modelde işçinin araştırarak ulaşabileceği bir kurumsal hafıza mevcuttu; post-Fordist çalışma ilişkilerinde bu hafıza sistematik olarak imha edilmekte ya da hiç üretilmemektedir. Örneğin taşeron değişikliğiyle birlikte işyeri tarihi de sıfırlanmaktadır.

Lindqvist'in "işçi" kavramı büyük ölçüde cinsiyetsizleştirilmiş, örtük biçimde eril bir sanayi işçisine dayanmaktadır. Kitabın çimento sanayii örneği üzerine kurulması bu sorunu simgelemektedir: Ağır sanayi, tarihsel olarak erkek egemenliğindeki bir sektördür. Ev emeği, hizmet sektörü, tarım işçileri ve bakım emeğiyle geçimini sağlayanlar bu çerçevenin dışında kalmaktadır. İngiltere'deki *History Workshop* hareketi özellikle kadın tarihini gündemine almasıyla bu boşluğu kısmen doldurmaya çalışmıştır; ancak Lindqvist'in özgün metni bu eksikliği yeterince ele almamıştır.

Lindqvist işçinin deneyimini hakikatin birincil kaynağı olarak konumlandırır. Bu yaklaşım tarih kuramında ciddi tartışmaları beraberinde getirmektedir. Deneyim, ideolojik süzgeçlerden bağımsız değildir. Egemen anlamlar, kurumsal pratikler ve medya söylemi tarafından sürekli biçimde yeniden üretilmektedir. Bu nedenle deneyimi doğrudan kanıt olarak kullanmak, onu üreten söylemsel ve iktidar ilişkilerini görünmez kılma riski taşımaktadır. Teorik temelsizlik, Lindqvist'in en kırılgan noktasıdır: Güçlü bir siyasi sezgiye dayanan ancak tutarlı bir epistemolojik çerçeveden yoksun bir pratik söz konusudur.

Kitabın İngilizce baskısından birkaç yıl sonra Türkçe baskısının yapılması önemlidir. Ancak Türkçe çeviriyle birlikte bir soru kaçınılmaz biçimde öne çıkar: Türkiye'nin emek tarihi yazımı ve çalışma ilişkileri bağlamında bu kitap ne anlama gelir? Lindqvist'in İsveç çimento sanayii örneği üzerinden İsveç işçilerine yönelik yazdığı bir araştırma rehberi, oldukça farklı tarihsel, toplumsal ve hukuki çerçevede, farklı bir arşiv kültüründe ve farklı sınıf ilişkileri içinde ne ölçüde işlevsel kalır? Bu önsözde bu soruya yanıt vermeye çalıştık.

Epistemolojik düzeyde kitabın değeri Türkiye bağlamında azalmış değildir. Kimin tarih yazmaya yetkili olduğu, arşivlere kimin erişebildiği, kurumsal bilginin kimin elinde toplandığı ve emek tarihinin kim tarafından ve nasıl yazıldığı sorularına verilen yanıtlar, Türkiye'de çok daha eşitsiz ve

hiyerarşik bir tablo ortaya koymaktadır. Bu koşullarda Lindqvist'in epistemolojik meydan okuyuşunun Türkiye için de gücünü koruduğunu söylemek mümkündür.

Araçsal düzeyde ise sınırlar daha belirgindir. Lindqvist'in otuz kaynak/araştırma türünü anlatan pratik önerileri, büyük bölümüyle İsveç'in tarihsel-kurumsal altyapısını varsaymaktadır. Bu önerileri Türkiye'de uygulamaya kalkıldığında araştırmacı işçi hem farklı bir hukuki çerçeve hem farklı bir arşiv kültürü hem de çok daha kısıtlı bir kurumsal şeffaflık zeminiyle karşılaşacaktır.

Dahası kitabın “aktivist işçi tarihçi” iddiası günümüz çalışma ilişkilerinin pek çok coğrafyasında olduğu gibi Türkiye'de de pek olanaklı değildir. 1970'lerin Kuzey Avrupası'ndaki sendikalı sanayi işçisi tipolojisi günümüzde bir “baca nostaljisine” dönüşmüştür. Lindqvist'in kazmaya teşvik ettiği işçi daha sonra Sennett'in *Karakterin Aşınması*'ndaki (1998) baba Enrico figürüdür. Enrico Fordist dönemin işçisidir. Ancak post-Fordist dönemin işçisi oğul Rico'nun babasıyla alakası yoktur. Kariyeri boyunca birden fazla şehir ve iş değiştirmiştir. Kısa vadeli işlerde çalışır. Başarılıdır ama “nerede durduğunu” bilmez. Çocuklarına hangi değerleri aktaracağını bilemez. Baba Enrico'nun aksine, uzun vadeli bir anlatısı yoktur.

Neoliberal dönemin işçisi ne bastığı yerde uzun süre durma imkânı ne de durduğu yeri araştırmaya imkânı ve zamanı vardır. Dahası işçinin kendi işini iyi bilmesi ve onun tarihyazımında esas alınmasıyla, tarihi doğrudan işçinin kendisinin yazması zor, karmaşık ve katmanlı bir sorundur. Lindqvist'in yaklaşımındaki en önemli açmaz işinin uzmanı olmakla, işini anlatmanın ve onun tarihini uzmanı olmak arasındaki farktır. Kendi işinde usta olan işçinin tarihyazımında da usta olmasını beklemek ne kadar anlamlı ve gerçekçidir? Bu sorular Lindqvist'in epistemolojik meydan okuyuşunun zayıf yönleri olarak kalmaktadır.

Nasıl Kazmalı?

“Durduğun yeri kaz” çağrısı, özgün biçimiyle 1970'lerin İsveç'ine, Fordist sanayi kapitalizminin son dönemine ve İsveç sosyal demokrasisinin kurumsal altyapısına aittir. Kitapta bir önceki çağın teknikleri ve matbu yayınları esas alınıyor. Bu bağlamda kitabı bugün bir araştırma el kitabı olarak doğrudan uygulamaya kalkmak pek gerçekçi değildir. Hem tarihsel dönemin koşulları hem de özgün ulusal bağlam, metodolojik araçların taşınabilirliğini ciddi ölçüde kısıtlamaktadır.

Ancak kitabın taşıdığı epistemolojik meydan okuyuş ne coğrafyaya ne döneme bağlıdır. Araştırma öznesi kim olmalıdır? Bilgi kimin için, kimin tarafından ve hangi amaçla üretilmelidir? Akademik bilgi tekeli meşru mudur? Bu sorular Türkiye’de, neoliberal Avrupa’da ya da Küresel Güney’in kayıt dışı ekonomilerinde İsveç’tekinden daha az yakıcı değildir.

Kitabın Türkçe baskısı bu epistemolojik meydan okuyuşu Türkiye’nin emek tarihi yazımı tartışmalarına taşımaktadır. Bunu yaparken kopyalanacak bir modeli sunmak yerine, bir referans noktası ve eleştirel bir ilham kaynağı oluşturmaktadır. Lindqvist’in önerileri Türkiye bağlamında işlemeyebilir; ama sorduğu sorular çok daha geniş bir coğrafyada, çok daha uzun bir süre boyunca yanıtlanmayı beklemektedir.

Durduğun yeri kazmaya devam et! Ama önce durduğun yerin zeminini, bu zemini inşa eden güç ilişkilerini ve kazma eylemini mümkün ya da imkânsız kılan yapısal ve öznel koşulları tanı.

Üsküdar, Mayıs 2026

Kaynaklar

- Carr, E. H. (1987). *Tarih Nedir?* Genişletilmiş Yeni Baskı, Çev: M. G. Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Flinn, A. & von Rosen, A. (2023). “An Introduction to the Long-Awaited English Translation of *Dig Where You Stand*”, Lindqvist, S. (2023). *Dig where you stand: How to research a job* (A. Flinn & A. von Rosen, Ed. & Trans.) içinde. Repeater Books.
- Flinn, A. & von Rosen, A. (2025). *Dig Where You Stand and International History From Below Movements*. *History Workshop Journal*, 100(1), 287–296. <https://doi.org/10.1093/hwj/dbaf026>
- Hobsbawm, E. J. (2009, *Tarih Üzerine*, Çeviren. Osman Akınay, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Lindqvist, S. (2023). *Dig Where You Stand: How to Research a Job* (A. Flinn & A. von Rosen, Ed. & Trans.). Repeater Books.
- Sennett, R. (2002) [1998]. *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Thompson, E. P. (2002). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları

BİR İŞ...

1. DÜNYADA

Bir iş yapıyorsun. Başka ülkelerde, başka işyerlerinde başka insanlar var ve aynı işi yapıyorlar. Orada durum ne? Neye kızarlar, neye gülerler, neyin hayalini kurarlar? Ne kadar ücret alırlar, çalışma ortamları nasıldır, işyerinde söz hakları ne kadardır?

Diyelim bir çimento fabrikasında çalışıyorsun. Bütün dünyadaki çimento fabrikası işçileri birbirlerini ziyaret edebilseler ve deneyimlerini karşılaştırabilseler, aralarındaki farklılıklar mı yoksa benzerlikler mi daha öne çıkar, ne dersin? Dahası, bu farklılıkların nedeni nedir?

-Bir işkolundaki bütün büyük işletmeler dünyanın her yerinde hemen hemen aynıdır. Belirleyici olan tekniğin düzeyidir.

-Hayır, her şey sendikanın gücüne bağlıdır. Sendika güçlü değilse teknikten yararlananlar başkaları olur.

-Belirleyici olan, doğal olarak, üretim araçlarına kimlerin sahip olduğudur. Ekonomik-politik sisteme kimlerin hâkim olduğudur.

-Bunların ne önemi var; asıl farklılaşma sanayi toplumları ile az gelişmiş ülkeler arasındadır. İnsanların işleri karşılığı ne elde edeceklerini belirleyen o ülkenin genel gelişmişlik düzeyidir.

Bunlardan hangisi doğru? Bunu bilmek olanaksızdır; çünkü dünyanın çimento fabrikası işçileri birbirini asla ziyaret etmiş değillerdir. İngiltere veya Almanya'daki ya da Yugoslavya veya Sovyetler'deki meslektaşlarının neler konuştuklarını ya da neye inandıklarını biliyor musun? Meksika'dakilerin neyin mücadelesini verdiklerini, Nijerya'dakilerin neden mutlu olduklarını, Çin'dekilerin işleri ve yaşamları hakkında neler düşündüklerini?

İşin uluslararası. Dünyanın her bir tarafında binlerce işyerinde tanımadığın iş arkadaşların senin yaptığın işin aynısını yapmaktalar. Ama senden haberleri yok. Senin de onlardan.

Bu neden böyle?

Gezi Yazıları

Bunun bir nedeni, gezi yazıları ve yurtdışı haberleridir.

Her türden insan yurtdışına gider ve izlenimlerini yazar. Avrupa ve Asya'da, Afrika'da ve Avustralya'da, Kuzey Amerika'da, Güney Amerika'da bulunur. Kimileri bir büyük şehirden diğerine uçar, kimileri ise kırsalda tozlu yollar aşar. Kimileri toplumun seçkin tabakasıyla haşır neşir olur, kimileri ise gecekondü bölgelerinde ve çöp yığınları arasında yaşayanlarla konuşur. Yani, kısaca söylemek gerekirse, her yerde bulunur, her şeyi görürler.

Ama bütün bu insanlardan biri olsun, gezdiği ülkede bir çimento fabrikasını ziyaret edip gördüklerini yazmış mıdır?

Herkes bilir ki, gezi izlenimlerini yazanlar hiçbir zorluktan yılmazlar. Sırlarını okuyucularına ifşa edebilmek için akıl almaz sıkıntılara göğüs gerecek, kutupların sonsuzluğunda yol alır, yağmur ormanlarının derinliklerine dalarlar. Yaşam koşullarını yansıtmak üzere, kameralarını ve teyplerini sırtlarına yükleyip, en vahşi ve ulaşılmaz yerlerdeki yerli kabilelere bile ulaşırlar.

Bunlardan birinin, herhangi bir zamanda bulunduğu herhangi bir ülkeden çimento fabrikası işçileri üzerine de anlatacak bir şeyleri olması beklenir, değil mi?

Yirmibeş yıldan bu yana gezi notlarını ve yurtdışı röportajlarını ilgi ile okurum. Bunların yıllar içinde nasıl egzotiklikten toplumsal bir içeriğe kavuştuğuna, manzara tasvirlerinden politik durumun aktarılmasına dönüştüğünü izlerim. Ama hâlâ bir çimento fabrikasını anlatan bir gezi yazısına rastlamış değilim. Hâlâ yazılı basında veya televizyonda bir çimento fabrikasındaki işçilerin koşullarını yansıtan bir yurtdışı haberi görmüş değilim.

Gezi izlenimleri yazanların ve yurtdışı muhabirlerinin dünyasında herhangi başka bir sanayii görmek de aynı derecede zordur. Belki bir işyerine üstünkörü bir bakış atılır, ama hepsi o kadar. Eğer söz konusu olan az gelişmiş bir ülke ya da bir Doğu bloku ülkesi ise, programın zorunlu bir bölümü olduğu için buna rastlama şansı daha yüksektir. Ama bu gazete yazılarına sonuçta, gezip anlatanın cehaleti ve ziyaretin üstünkörülüğü damgasını vurur.

İsveçli yazar İvar Lo⁽¹⁾ 1920'lerde dünyanın bütün ülkelerini, buralardaki işyerlerini anlatarak tanıtmak gibi büyük bir planın peşindeydi. Bu plan şimdi gerçekleştirilme hedefinden her zamankinden daha uzak. Yabancı ülkelerdeki işyerlerini hakkıyla anlatacak olanların, kendi ülkelerinde benzer

¹ İvar Lo-Johansson (1901-1990), kitaplarında işçi sınıfının yaşam ve çalışma koşullarını yansıtmıştır -ç.n.

işyerlerinden deneyimi olması gerekir. Yazarların bu deneyime sahip olması çok enderdir. Deneyimi olanlar ise, çok ender yazarlar. Bu amaçla bir gezide bile hiç yer almazlar.

÷ Gezi izlenimlerinde ya da yabancı ülkelerden röportajlarda kendi işinle ilgili ne gibi anlatımlarla karşılaştın?

Yardımcı araç: İsveç'te gezi kitapları belediye kütüphanelerinin N başlıklı bölümünde bulunur. Bildiğim kadarıyla değişik zaman dilimlerine ait bu kitapları sistematik olarak tarayıp başka ülkelerde iş ve işyerlerini ne kadar ele aldıklarını araştıran olmamıştır. Birkaç tipik ülkeyi ele alan bu tür bir çalışma yapılırsa ilginç olurdu.

÷ Yerel gazeteye, sendika gazetesine, radyoya veya televizyona yazarak, ilgini çeken birkaç ülkede senin işini konu alan işyeri röportajlarını kaleme almalarını öner. Bu tür gazete yazılarının İsveçli işçilerle ilgili işbirliği içinde yapılması görüşünde olduğumu vurgula.

Yurtdışı Gezileri

Başka ülkelerdeki iş arkadaşları hakkında bu kadar az şey bilmemizin bir nedeni de bizim gezme biçimimizdir. İsveçlilerin gezi alışkanlıkları kadar kökten değişikliğe uğrayan başka bir şey çok azdır.

Geçmişte yurtdışı gezileri neredeyse yalnızca iş yaşamına ilişkin olurdu. Zanaatkârlar meslekî eğitimlerinin bir parçası olarak kalfalığa başka yerlere giderlerdi. Bunların çoğu sınırları aşar, yabancı ülkelerdeki işyerleri ve çalışma koşulları ile tanışır. Bu gelenekler lonca sisteminden sonra da yaşama-ya devam etti - ben küçük çocukken bile hâlâ yabancı ülkelerde çalıştıktan sonra o zamanın deyişiyle “artık durup, bir yere yerleşen” yaşlı işçilerden söz edilirdi. Bunlardan bazıları şansını Amerika’da denemişti, bazıları ise gurbet yıllarını Finlandiya’da, Rusya’da veya kıta Avrupa’sında geçirmiştir.

1960’lı yıllarda Avrupa iş piyasası daha önce olmadığı kadar yüksek bir hareketlilik yaşamıştı. Ancak artık neredeyse sadece başkaları bize geliyor. İş burada var, ücretler de yüksek. Bu iyi bir şey. Ama diğer ülkelerdeki iş yaşamı ile ilişkiye girmemizi engelliyor.

Yurtdışı gezileri artık bir eğlence ve dinlenme faaliyetine dönüşmüş durumda. İsveç halkı artık tatillerinde yurtdışına gidiyor. Bu ülkelere artık çalışmak için gitmiyoruz - cebimizde paralar, arabalarla, karavanlarla geliyoruz, charter uçaklarıyla iniyoruz. İşyerlerini görmüyoruz, gittiğimiz yerler

plajlar ve gece kulüpleri oluyor. Çalışmak için değil hizmet almak için geliyoruz. Buna harcanan para yılda 3 milyar doları buluyor.

Herkes gibi ben de farkındayım. Uzun bir kıştan sonra güneşlenmek, tatilde çoluk çocuk birlikte zaman geçirmek ve işi düşünmekten kurtulmak güzel bir şey. Ama tatilde geziye çıkmanın genelde gerçeklikten bir kaçış olduğu ve gezilen ülkenin oldukça çarpık bir resmini sunduğu da doğru.

Belki 25 yıl önce bu gelişmeyi yönlendirmenin bir olanağı vardı. Zamanında konuyu iyice tartarak çeşitli seçenekler arasında bilinçli bir seçim yapabildik.

1. İsveç işçilerine uluslararası eğlence hayatının yığinsal versiyonunu sunan bir turizm sanayisi mi kuracağız? O zaman Degerhamn'ın çimento işçilerine yabancı ülkelerdeki sahillere, gece kulüplerine ve vergisiz alkole ulaşmayı kolay ve ucuz hale getireceğiz.

2. Ya da İsveç işçilerinin diğer ülkelerdeki iş arkadaşları ile tanışmasını ve uluslararası meslekî birlikteliğe ulaşmasını amaçlayan bir turizm sanayisi mi kuracağız? O zaman Degerhamn'ın çimento işçilerinin Almanya'ya, Hindistan veya Japonya'ya charter'la uçmasını, oradaki çimento işçileri ile buluşarak durumlarının nasıl olduğunu görmelerini, onlarla ortak sorunlar üzerine konuşmalarını kolay ve ucuz hale getireceğiz.

3. Ya da ihracat ürünleri sanayisi işçilerine ürettiklerinin diğer ülkelerde nasıl kullanıldığını görme olanağı veren bir turizm mi yaratacağız? Ya da geriye doğru iz sürerek ürünlerinin hammaddelerini, girdilerini üretkenlerle mi buluşturacağız? O zaman bunu kolay ve ucuz yapacağız.

4. Ya da İsveçli işçilerin dünyanın herhangi bir yerinde, başka bir ülkede bir veya birkaç yıl çalışmasına olanak sağlayacak bir değişim programı mı organize etmeliyiz? Böylece Mallorca'nın tıklım tepiş sahilllerinde bir hafta yatmak yerine sen ve ailen ABD'ye veya Sovyetler'e, İngiltere'ye veya Fransa'ya çalışmak, bir arkadaş çevresine girmek, oradaki insanları anlamak, ülkeyi tanımak için taşınabilirsin.

5. Ya da işyerlerinde İsveçlilerle göçmenler arasında ilişkiyi ve karşılıklı anlayışı güçlendirmeye mi destek vereceğiz? O zaman İsveçlilerin, yabancı iş arkadaşlarına Yunanistan ve Türkiye'ye, Yugoslavya ve Finlandiya'ya giderlerken eşlik etmelerini - onlarla, dillerinin ve milliyetlerinin bir engel değil de bir zenginlik olduğu kendi sahalarında buluşmalarını daha kolay ve ucuz bir hale getireceğiz.

Sen belki yine de plajı seçersin. Ama bundan o kadar emin değilim. Tatile gittiklerinde fırsat bulup İspanya ve İtalya'daki çimento fabrikalarının çevresinde dolaşıp bir göz atan birçok İsveçli çimento işçisi ile konuştum.

Ama tercüman olmadığından, önceden ayarlanmadığı için, çevre desteğinin yokluğundan hiçbiri içeri girmeye cesaret edememişti.

Eminim ki, birazcık ileri görüşlü olabilseydik, İsveç'in turizme harcanan milyarları şu an bundan faydalayıp beslenen seyahat şirketlerininkinden farklı hayalleri gerçekleştirmeye yarayabilirdi. Ama iyi düşünülüp tartılmış bir alternatifimiz asla olmadı. Asla bilinçli bir tercih yapmadık. En düşük direnç yasasına kolayca kapılarak piyasa güçlerinin hâkimiyetine izin verdik.

÷ Hiç başka bir ülkede kendi işyerinin bir dengini ziyaret ettin mi?

÷ Sendikana yaz ve üyeleri için en ilginç çeken seçeneklerden birine charter gezileri organize etmelerini öner.

Yardımcı araç: Billy Ehn, *Tatlı Ekmek (Sötebrödet, Stockholm, 1975)* adlı kitabında nasıl İsveç'in Dalsland bölgesindeki Åsen'de bir grup Yugoslav kağıt fabrikası işçisi ile tanıştığını sonra da onlarla Sırbistan'daki memleketlerine gittiğini anlatır. Bu araştırma Yugoslav iş arkadaşlarının geçmişlerini, kökenlerini öğrenmeyi arzulayan İsveçli kağıt fabrikası işçilerinin girişimiyle yapılmıştır. Kitabın sonunda bir de bu tür araştırmaların nasıl yapılacağına dair bir bölüm vardır.

Yabancı ülkelerdeki çimento fabrikaları Cementa fabrikasının kütüphanesinde bulunan ve ülkenin herhangi bir şehir kütüphanesine ısmarlanıp getirilebilecek *Dünya Çimento Kataloğu'nda (World Cement Directory)* bulunabilir. Benzeri kataloglar diğer iş kolları için de vardır. Gezi ilgili işyerinin en yakınlarındaki bir turistik yere ucuz bir charter sefer bulunarak yapılabilir. Bazı seyahat acentaları önceden böyle bir talepte bulunulduğunda küçük gruplara tercüman ve özel program yardımıyla da bulunur.

Geriyeye Dönüş

Dünya Çimento Kataloğu'ndan CLIFFE'i bulduk. Haritada heyecan verici bir yer olarak göründü - İngiltere'de Thames nehrinin genişleyerek denize döküldüğü yere uzanan bir yarımada, sakin, küçük bir kasabaydı.

Bir İsveç şirketinin düzenlediği grup gezisiyle Londra'ya gittik. Şirketin yerel ofisinden sorarak Waterloo istasyonundan trene binerek Gravesend'e gitmemiz gerektiğini öğrendik. Bu, binlerce arka bahçenin ve oturma odasının arasından yavaşça ilerleyen, koltukları pelüş kaplı, hayli yıpranmış bir banliyö treniydi. Cliffe'e otobüs iki saatte bir vardı. Ama vardığımızda gördük ki fabrika üretime son verip kapanmıştı.

O kadar yol gelmişken yine de görmek istedik. Katalogda hakkında üç fırın, ıslak metod, 355.000 ton yıllık kapasite gibi bilgiler vardı. Bacaları, kasabanın birkaç kilometre ötesinde suyun üzerinde hâlâ dimdik duruyordu. Postaneye sorduk. Yok, artık oraya otobüs gitmiyordu.

Ama hafif esintili bol güneşli güzel bir gündü, biz de oraya doğru yürümeye başladık. O sırada sarı bir mini Morris araba yanımızda durdu.”Ben de postanedeydim ve nereye gitmek istediğinize kulak misafiri oldum. Alışveriş için Gravesend’e gidiyorum ama yine de sizi oraya bırakmaya vaktim var.”

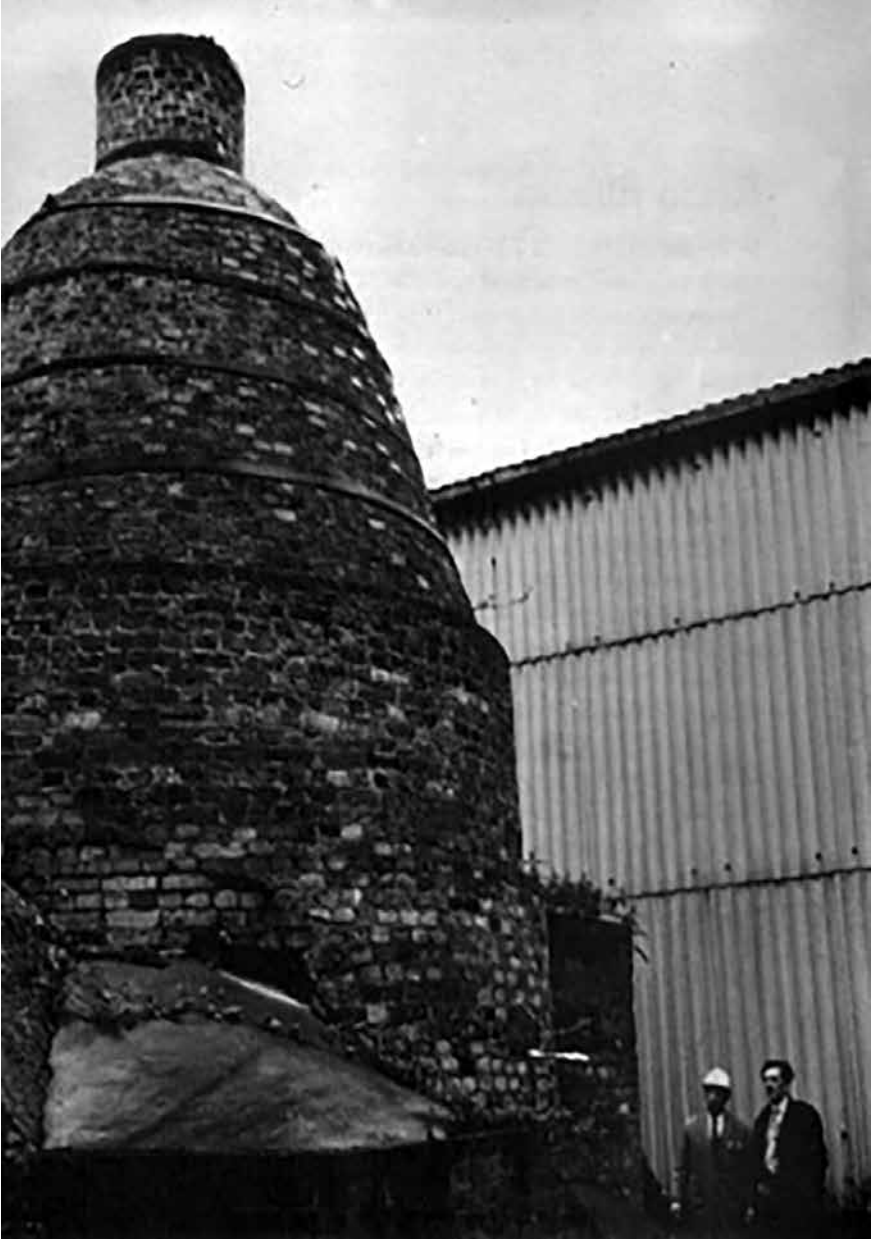
Adı Cyril Edwards’tı. Fabrikanın parmaklıklarına vardığımızda birden 1969’da fabrika kapandığında termosunu mola kulübesinde unuttuğunu hatırladı. Bunun üzerine termosunu bıraktığı yerde bulma umuduyla bizimle birlikte içeri girdi. Anlaşıldı ki bu fabrikada 25 yıl çimento fırıncısı olarak çalışmış.



Cyril Edwards. Fabrika, şirketin terk etmesinden sonra adeta yeniden onun olmuştu.

Artık nakledildiği Northfleet’teki yeni fabrikada çalışıyordu. Hâlâ Cliffe’de oturmasına ve altında arabası olmasına rağmen kapandığından bu yana fabrikaya hiç uğramamıştı. Fırının önündeki alanda bulunan mola kulübesi-ne giderek termosuna baktık. Her şey sökülmüştü.

“Düşünebiliyor musun? Tam burada musluk ve lavabo vardı. Burada kaç kere nehri seyrederek dikilip durdum. Northfleet’teki kontrol odasından ne güneşi, ne de ayı görebiliyoruz. Aah, ne güzeldi burası! Özellikle geceleri, ortalık sakinken. Şefler yok, sadece iş arkadaşları. Yaz geceleri dışarı çıkıp denizden gelen esintiye karşı merdiven basamaklarına otururduk.”



Northfleet'teki William Aspdin fırını.
Portland çimentosu burada bir tesadüf sonucu doğdu. Bkz. Bölüm 27

Şimdi her şey yeniden gözlerinin önüne geliyordu. Fabrika, şirketin terk etmesinden sonra adeta yeniden onun olmuştu. Eskiden önüne dikilip gözlerini kor halindeki kütleye diktiği fırının ağzına ilerledi. Orada artık soğuk bir karanlık vardı. Her zaman yaptığı gibi kontrol panelini gözden geçirdi. Panel olduğu yerden sökülüş, yerlere sarkıyordu. İbreler hava akımından oraya buraya başıboş sallanıyordu.

Ona en fazla koyan bu oldu. 25 yıl boyunca orada durup bu ibreleri, en ufak bir sapmada davranmak üzere, büyük bir dikkat ve sorumluluk duygusuyla izlemişti. Bu ibreler o zamanlar her şey demekti. Şimdi ise rüzgârda oradan oraya sallanıyorlardı. Hiçbir önemleri kalmamıştı.

Termosu aklından çıkmıştı, Gravesend'e giderek alışveriş yapılacağı da unutulmuştu. Şimdi aklında bir tek gidip klinker⁽²⁾ soğutucusunu görmek vardı. Hepsini, yağlı önısıtıcıyı, kömür değirmenini, çimento değirmenlerini, kantini, her şeyi, her şeyi görmek istiyordu. Bütün hatıralar yeniden canlanıyordu- fırının altındaki hararet, kırmızı lekeleri yok etmek için suyla yapılan denemeler, kömür ocağındaki patlamalar, iş arkadaşlarının yüzleri, bütün hayatı geri geliyordu. Savaş, 30'lu yıllar, yaşlı işçilerin o zamanlar anlattıkları... Burada bizden önce birçok kuşak çimento üretti. "Bekleyin, bunu da görmelisiniz..."

Bir şey söylememize fırsat kalmadan, kendimizi tekrar onun sarı ufak Morris'inde bulduk. Her gün (aslında fabrikanın önünde park ederse çimento tozu ile kaplanacağından, arabası ile değil de mopediyle) gittiği yoldan sürüp Northfleet'te büyük depo binalarından oluşan tesisin önünde durduk. "Buralarda bir yerde olacaktı" dedi. Uzun koridorlarda bir ileri bir geri giderken sonunda bir arka kapı bulduk ve çıktığımız dar avluda, deponun teneke duvarlarının arasında yükselen eski bir şaft fırının önünde durduk. "İşte bu gördüğünüz Aspdin fırını. Portland çimentosu ilk kez bu fırında üretildi."⁽³⁾

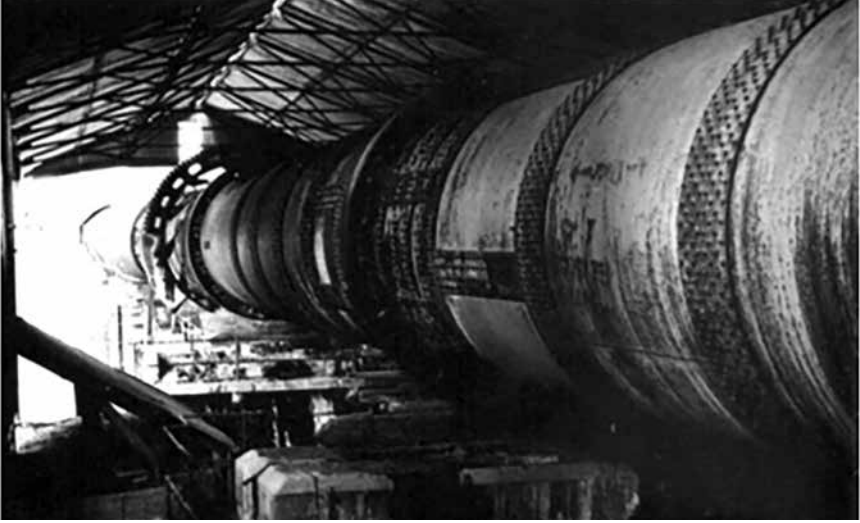
Çimentonun anavatanında bulunuyorduk. Bizi Swanscombe, West Thurrock ve Dartfort arasında bir oraya bir buraya taşıdı. Adeta faaliyetine son verilmiş çimento fabrikaları mezarlığıydı buraları. Onun kadar biz de hayretle gördük ki her yıkılmış bacanın, çatlamış beton yığınının bir hikâyesi vardı ve ardında kuşaklarla çimento işçileri belirliyordu. Bütün gün böyle geçti ve birden aklına geldi: "Hay allah, Gravesend'e gidip alışveriş yapmayacak mıydım ben?"

² Klinker, çimento üretimi sırasında pişmiş kil ve kalkerlerin birleşiminden oluşan iri taneli malzemedir -ç.n.

³ Portland çimentosu ve mucidi Joseph Aspdin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.as-beton.com/pdf/portland_cimentosunun_icadi.pdf -ç.n.

÷ Şu anda senin yaptığın işi, daha önceleri başkaları yapıyordu. Kimlerdi bunlar? Neyin hayalini kurarlar, neyin mücadelesini verirlerdi, neler becermişlerdi? Onları nasıl tanıyabilirsin?

Yardımcı araç: Bu kitap.



Cliffe'teki terk edilmiş döner fırın.